

Aki (információ)szegény, az a legszegényebb? – Az információs szegénység megjelenési formái

A tanulmány áttekinti az információs szegénység fogalmának kialakulását, valamint jelentéstartalmának fejlődéstörténetét, az információs szegénység értelmezési keretének és hatókörének folyamatos bővülését az 1970-es évektől elindulva. A különböző megközelítések és elemzések alapján elmondható, hogy az információs szegénység egy olyan állapot, amelyet jelentősen meghatározhat ugyan a gazdaság értelemben vett szegénység, vagy a különböző információs technológiák hatékony használata, de legfőbb jellemzőjeként a cselekvésképtelenség, az egyén által a mindennapi élet kihívásaira adott válaszok elmaradása azonosítható.

Kulcsszavak: *információs szegénység, szegénység, információs írástudás, tudásszakadék, információs viselkedés, cselekvésképtelenség*

Szerzői információ:

Csótó Mihály, Ph.D., 1979-ben született Szolnokon. Szociológus-agrármérnök, tanulmányait a Szent István Egyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte. Jelenleg az Óbudai Egyetem Digitális Kultúra és Humán Technológia Centrumának tudományos munkatársa. Kutatásai az agrárinformatika felhasználói vonatkozásai, az elektronikus közigazgatás és a digitális megosztottság különböző formái, valamint ezek átfedő területei körül összpontosulnak. Tagja a Magyar Agrárinformatikai Szövetségnek (MAGISZ), a Magyar Agrárközgazdasági Egyesületnek (MAKE) és a Neumann János Számítógép-tudományi Társaságnak (NJSZT), az Információs Társadalom szakfolyóirat megbízott főszerkesztője.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Csótó Mihály, „Aki (információ)szegény, az a legszegényebb?”.

Információs Társadalom XVII, 2. szám (2017): 8–29.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XVII.2017.2.1>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Aki (információ)szegény, az a legszegényebb? Az információs szegénység megjelenési formái

Bevezetés

Az információs szegénység (*information poverty*) nem felkapott, de fontos jelensége mind az információs társadalommal, mind pedig a szegénységgel kapcsolatos gondolkodásnak. Z. Karvalics László Informatoriuma¹ az alábbi módon definiálja: „*Információs szegénység ~ az információs egyenlőtlenségek növekedése miatt kialakuló új szegénység-ismérv, amelynek megléte a szegénységhez vezető vagy azt fenntartó folyamatokat súlyosbítva termeli újra.*” Már ebből a rövid megfogalmazásból is látszik, hogy az információs szegénység és az információszegekényekkel (*information poor*) kapcsolatos diskurzus mennyire szerteágazó, és az információs szegénység helyett az elemzésekben leginkább annak valamilyen (korunkban leginkább az információs technológiákkal kapcsolatos) összetevőjére vagy kiváltó okára (információs egyenlőtlenségek, digitális megosztottság információs írástudás) vonatkozó elemzésekkel találkozunk. Jelen írás célja a (digitális) szegénység témakörébe illeszkedve áttekinteni a fogalom történetét, különböző értelmezési kereteit és dimenzióit, valamint felhasználási lehetőségeit.

Információs szegénység: miről is beszélünk?

Az információs szegénység lényegét az elmúlt évtizedben több összefoglaló munka is próbálta megragadni (Thomson 2006, Britz 2007, McKeown 2016), jelen történeti áttekintés részben ezeknek a műveknek a feldolgozásán alapul, az imént idézett írások felhasználásával elsősorban a fogalom fejlődéstörténetét és esetleges jelentésváltozásait tekintjük át. Előjáróban érdemes megállapítani, hogy az 1970-es évek első felében lefektetett alapok, elemzési keretek és megállapítások jelentős része igen időtállóan bizonyult: az információs viselkedéssel kapcsolatos alapvető vizsgálati szempontok a technológia fejlődésével sem változtak számottevően, bár az szintén elmondható, hogy számos aspektussal bővültek az idők folyamán.

Az információs szegénység mibenlétével foglalkozó irodalmi áttekintések a témával kapcsolatos írások hármasságára hívják fel a figyelmet:

- infrastrukturális fókusz (az információ célba jutását szolgáló eszköz- vagy intézményrendszer hozzáférhetősége),
- tartalmi fókusz (az információ, a „kontent” rendelkezésre állása),
- humán fókusz (mely talán a legtöbb és legsokrétűbb elemzési lehetőséget hordozza magában az információs írástudástól kezdve a különböző kulturális megközelítéseken át a közösségek, kisvilágok és hálózatok dinamikáig).

¹ <http://www.bgalapitvany.hu/2016/05/informacios-szegenyseg-info-poor-information-poverty/>

Az információs társadalom kérdései iránt érdeklődők számára egyáltalán nem hathat ismeretlenként ez a felosztás², ám az ördög, mint oly sokszor, ez esetben is a részletekben rejlik, hiszen e dimenziók hatóköre is jelentősen eltérő, a vizsgálat pontos tárgyát illetően. Ez a diverzitás azonban egy olyan furcsaságot is okozhat, miszerint az információs szegénységgel foglalkozó írások egyrészt nem definiálják pontosan, mi is az az információs szegénység (Britz 2004), vagy annak csak valamilyen szegmensét tekintik annak.

Érdekes megközelítést nyújt ebből a szempontból Jutta Haider és David Bawden (2007), akik a könyvtár és információtudomány (Library and information science, LIS) területén 1995 és 2005 között megjelent, angol nyelvű szakirodalom fougaltinás alapokon nyugvó diskurzuselemzés alapján igyekeztek meghatározni az információs szegénység mi-benlétét. Mint azt a szerzők Yura hivatkozva (2006) megállapítják (és amint azt a következő fejezetben látni fogjuk), az információs szegénység-koncepció történetét egész az 1960-as évekig vissza lehet vezetni. A kérdést számos aspektusból (etikai, kognitív, politikai-gazdasági, társadalmi konstruktivista) lehet vizsgálni és interpretálni, és ezek alapján sok terület el is készítette a saját közpolitikai javaslatait is. Eközben a fogalmat számos társadalmi csoporttal hozták összefüggésbe, amelyekben a közös az, hogy valamilyen – leginkább anyagi-gazdasági – szempontból *depriváltak*. Ez a normatív szemlélet, mely egyéneknek, szervezeteknek vagy akár egész országoknak az érzékelt információhiányán alapul, alapvetően feltételezi az információ egy „megfelelő” mennyiségét és minőségét.

Az információs szegénység a szegénységhez, és a lemaradó társadalmi csoportokhoz kapcsolása – mint azt Thomson (2006) bemutatja – szegénységgel kapcsolatos diskurzus felerősödésének is köszönhető volt a múlt század hatvanas éveinek elején. Michael Harrington 1962-ben napvilágot látott, két évvel később hazánkban is megjelent könyve (’A másik Amerika’) arra hívta fel a figyelmet, hogy a háború utáni prosperitás időszakában az amerikai társadalom jelentős része, mintegy negyede-ötöde szegénynek tekinthető. Ez az erős, és kellően alátámasztott állítás ráirányította a figyelmet a szegénység problémájára, és a mű azért is figyelemre méltó, mert valódi politikai válaszok követték a döntéshozók szintjéről a hatvanas évek közepén.³ Thomson bemutatja azt az ebből az időszakból származó, alapvetően dichotóm gondolkodást is, amely a szegénység okainak magyarázatát egyrészt strukturális/gazdasági okokra (melyekre a kormányzatnak a lehetőségek kiterjesztésére kell válaszolni), másrészt a marginalizált csoportok kulturális és viselkedésmintáira vezeti vissza (a „szegénység kultúrája” Oscar Lewisnál jelent meg (1959) először, és a megközelítést számos kritika érte később a hátrányos helyzetű csoportokat a saját helyzetükért felelőssé tevő megközelítése miatt). Mindezek mellett azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a 60-as évek Amerikájában, az információs társadalom megszületésekor történik mindez – de erről a következő fejezetben bővebben, egyelőre térjünk vissza a definíciós kérdésekre.

Haider és Bawden (2007) szerint kijelenthető, hogy az információ megléte, természete, elérhetősége a privilegizált pozíciókban lévőkötől függ, különböző intézményrend-

² Ha hazánk hatályos, Nemzeti Infokommunikációs Stratégiájának (NFM 2014) pilléreit vesszük szemügyre, akkor is efféle logikára bukkanunk, de jelen sorok szerzője is hasonló megállapításokra jutott zöldfülű, junior kutatóként egyik első írásának elkészítése közben az agrárinformatika terjedésének lehetőségeiről elmélkedve.

³ Johnson elnök „Harc a szegénység ellen” (War on poverty) néven meghirdetett programja részben a könyv nyomán kialakult diskurzusból bontakozott ki.

szereken keresztül, így ez is szerepet játszik a jelenség értelmezésében. Az „információ” szegénységgel párosítása feltételezi az előbbi szűkösségét, ami az információ „elidegeníthető jószágként” történő felfogásához vezet, miközben a gazdasági és anyagi oldal hangsúlyozása óhatatlanul a társadalmi és a kommunikatív aspektusok figyelmen kívül hagyásához. Pawley (2003) nyomán Haider és Bawden (2007) azt is megjegyzi, hogy az információs szegénység az információs írástudáshoz hasonlóan egy olyan szókapcsolat, amely két erős, beágyazott koncepciót/kifejezést kapcsol össze. Ennek az eredménye szinte törvényszerűen felemás lesz, mivel *mindkettő eredeti jelentése módosul*, miközben az eredeti kontextusból olyan beszédmódok eredeztethetők, amely bizonyos csoportok számára előnyös. Haider és Bawden idéznek két, az eredeti vizsgálati időszakon kívül eső írást is ennek szemléletesére: az első az American Society for Information Science 1975-ös gyűlésén készült jelentésből, ahol a résztvevők konkrét információs politika kialakítását, illetve az egyenlőtlenségek felszámolása érdekében az erőforrások (és ezek közé sorolva az információ) egyenletes elosztását szorgalmazták. Az információs szegények és gazdagok közötti határ pedig az egyén, illetve a cég/állam/gazdagok között húzódott, és a hatalmi viszonyok alapján ez a megközelítés a könyvtárakat is az információs szegények közé sorolta (Savage 1975). Tíz évvel később ugyanezen szervezet gyűlésén az egyik előadás (Diener 1986) már a szinte végtelenül elérhető információra és ezzel szemben az egyén korlátozott tudására fókuszál, az ismert metaforával az információs szegénységet gyakorlatilag egy betegségként azonosítja. A kilencvenes években pedig az internet elterjedése alakította át jelentősen az információs szegénységgel kapcsolatos diskurzust, újra előhozva a hozzáférés (lehetőség) alapú megközelítést az internethasználók és nem használók között (illetve ez a dimenzió kibővült egy országok közötti megosztottság témájával is: a digitális megosztottsághoz köthetően megjelentek az információ szegény és információ gazdag országok (például Norris 2001, Wilson 2003)). Később az internethasználók arányának növekedésével a használat minőségének kérdése ismét előtérbe helyezte a tudásszakadékkal kapcsolatos megközelítéseket.

Haider és Bawden (2007) szerint az információs szegénység főbb összetevőinek megállapításához éppen azért volt a legalkalmasabb az 1995–2005 közötti időszak, mert az internet ismét ráirányította a figyelmet az információs szegénységre (ez a megközelítés véleményünk szerint ugyanakkor borítékolta a technológiai determinizmus, mint összetevő azonosítását is). A szövegelemzés (illetve a szerzők némileg szubjektív kiemelései) alapján négy fő diskurzusképző sorolható fel mint az információs szegénység alkotóeleme:

- *Gazdasági determinizmus*: az információs szegénység definiálásakor általában számos erős dichotómia kerül elő (városi-vidéki, írástudó-tudatlan, fejlett-fejlődő), melyek közül a legerősebb a gazdasági értelmében vett szegény-gazdag megosztottság. Az elemzett időszak irodalmában a pénz nagyon sokszor megfeleltetésre kerül az internettel, ami egyben az információ szinte kizárólagos forrásaként tűnik fel. Ez utóbbi átvezet minket a fogalom második meghatározó összetevőjéhez is.
- *Technológiai determinizmus és „információs társadalom”*: azaz a depriváció okozója, vagy a hátrányok leküzdésének legfőbb akadálya a digitális technológiához és az internethez történő hozzáférés hiánya (ezért is kapcsolódik össze gyakran a gazdasági szegénységgel). Ez a megközelítés az információt leginkább egyfajta semleges anyagnaként, könnyen kvantifikálható és továbbítható tények összességéként kezeli, és sok eset-

ben az írástudást, az információszerzést is egyenlővé teszi a számítógép használatával, gyakorlatilag kizárva minden mást (például a személyes interakciókat) az információs tevékenységek közül. (Ha megengedők szeretnénk lenni ezzel a megközelítéssel kapcsolatban, akkor feltehetjük, hogy ha valaki információszegény, akkor csak a környezetében bekövetkező változás, illetve új lehetőség (csatorna) mozdíthatja ki ebből az állapotból, de még ekkor is feltételezzük minden más tényező változatlanlenségét. Ha a más tényezők nem hozzáféréssel kapcsolatosak, akkor egy új csatorna nem garancia az információszegény állapot felszámolására). Ennek a gondolatnak (és a hozzáféréseken túli kérdések leegyszerűsítésének vagy negligálásának) gyakorlatilag egyenes következménye azoknak a véleményeknek a felbukkanása, melyek szerint ha a(z információ)szegények hozzáféréshez jutnak, akkor az információtúltengéshez (*information overload*) vezet (Goulding 2001).

- *Az információszegénység historizálása:* ez az összetevő a könyvtár szerepének újradefiniálását jelenti az új technológiai környezet kontextusában, történeti alapokon. Ez Haider és Bawden szerint könyvtár és a hozzá kapcsolódó szerepek digitális technológiák kapcsán érzékelt megingásával hozhatók összefüggésbe, amely az intézmény legitimitásának és stabilitásának újratemtésével is szoros összefüggésben van, így kerül kiemelt helyre az információs szegénységről szóló párbeszédben.
- *A könyvtáros szakma morális kötelezettsége és felelőssége:* az előző ponthoz kapcsolódóan nem csak az intézmény került újrapozícionálásra, hanem a hozzá kapcsolódó szakterületé is, melynek középpontjában áll a felelősség és a morális elköteleződés az információs szegénység felszámolása iránt. Ez a normatív megközelítés megteremt *egy bizonyos* információs szegénység képét, és az így definiált információs szegénység mérsékléséhez természetesen a könyvtáros szakma által nyújtható válaszok a legmegfelelőbbek.

A felsorolt négy jellemvonás egyrészt jól mutatja az információs szegénységgel kapcsolatos gondolkodás alapvető irányait, másrészt azonban (mint azt a szerzők meg is jegyzik) nem csak ezek a tényezők alkotják az információs szegénység összes fontosabb dimenzióját, mindössze ezek bizonyultak számukra kellően markánsnak és illeszkedtek leginkább a diskurzuselemzés elméleti háttéréhez és kiindulópontjaihoz.

A felsoroltakon túl a különböző megközelítésekben, definíciós kísérletekben az információs szegénységet sokszor összekapcsolják különböző írástudások (az alapvető olvasás/írástól kezdve az információs, később a digitális írástudásig) hiányával, de eredményezheti azt bizonyos, egy adott közösségen belüli normák vagy információs viselkedési sajátosságok. Összetett tehát a jelenség, melyet éppen ezért mindig érdemes kontextusában vizsgálni, és elvonatkoztatni pusztán a gazdasági dimenziótól (Britz 2007). Ehhez kapcsolódóan nem mehetünk el mellett sem, hogy az *információs viselkedés célja valamilyen változás, cselekvés előidézése, alkalmazkodás a környezethez*. Ahogy azt McKeown (2016: 3) megjegyzi, az embereknek ahhoz, hogy életkörülményeiket, életminőségüket meg tudják változtatni (szociális, kulturális vagy gazdasági aspektusból), információra van szükségük. Ez a megközelítés tükröződik Britz (2004) és McKeown (2016) információs szegénység definícióiban is. Britz (2004: 199) megfogalmazása szerint az információs szegénység...

„...az a helyzet, amelyben az egyének vagy közösségek egy adott kontextusban nem rendelkeznek a szükséges készségekkel, képességekkel vagy anyagi eszközökkel ahhoz, hogy hozzáférjenek a kellő mennyiségű információhoz, azt interpretálják és megfelelően használják. További jellemzője az alapvető információk hiánya és a nem kellőképpen fejlett információs infrastruktúra. Az emberi szükségletek kielégítéséhez szükséges információk legtöbbször így nem elérhetők, mivel a hozzáférés az ezekről az erőforrásokról szóló információhoz szintén nem teljes körű.”

McKeown (2016) az alábbi, meglehetősen terjedelmes definícióban (amely egyébként szinte összefoglalja a Haider és Bawden által leírtakat) igyekezett megragadni az információs szegénység mibenlétét, egyben szintetizálni az információs szegénység mintegy negyven éves irodalmának valamennyi szegmensét:

„Az információs szegénység a szegénység problémakörének egyik összetevője, mely számos, egymással is kölcsönhatásban lévő szocio-ökonomiai, oktatási és infrastrukturális tényező eredménye. Az információs szegénységet makro (társadalom), mezo (közösség) és mikro (egyén) is vizsgálhatjuk. Makroszinten az információs szegénység egy etikai kérdés, melynek (azaz a digitális, oktatási és anyagi/társadalmi egyenlőtlenségek) felszámolására a kormányzatnak és az oktatási szakembereknek törekedniük kell. Mezoszinten az információs szegénység leginkább azokat a korlátozó attitűdöket és viselkedésformákat jelenti az információval kapcsolatban, amelyek adott, lokális közegben megakadályozzák az információhoz történő hozzáférést. Mikroszinten az információs szegénység az írástudás (literacy), az információs írástudás és az IKT-val kapcsolatos készségek hiányát jelenti, amelyek a társadalmi kirekesztődést súlyosbítják, illetve akadályozzák a hatékony részvételt a modern társadalomban.”

Mindkét szerző megemlíti, hogy az információs szegénységgel szemben az információ(s) gazdagság (*information richness*) áll. McKeown szerint egy információban gazdag társadalmat vagy közösséget ideáltipikus esetben az alábbiak jellemeznek:

- hozzáférés az információhoz,
- kiépült információs infrastruktúra (a közkönyvtárakon belül),
- információs és digitális írástudás magas szintje.

Britz (2007) alapján pedig az információ gazdag társadalomhoz az alábbiakból áll össze⁴:

- megfelelő makrokörnyezet (nyelvileg és kulturálisan egységes társadalom, stabil, konszenzusos politikai környezet és széles körben elfogadott IKT),
- tudás (intelligencia, információs írástudás, kiemelten információs írástudás és digitális írástudás),
- információ (kielégítő tartalom, a létfenntartáshoz nem kötődő témákban is),
- megfelelő infrastruktúra.

⁴ Érdekes, hogy miközben mindkét szerző szegénység definíciója hangsúlyozza a cselekvést az információs folyamatok végén, addig az információ gazdag állapot esetében nem érezték fontosnak azt megemlíteni, vagyis az ideális információs állapotokban az egyének ezek szerint optimálisan cselekszenek.

A közös az ismertetett két definícióban, hogy normatívák, az egyén szintjén cselekvésközpontúak, míg magasabb szinten a lehetőségek megteremtésére koncentrálnak, valamint összetettségük miatt elmondható az is, hogy az információszegény állapot okainak megállapítása, illetve az állapot enyhítése, felszámolása olyan komplex rendszerbe történő beavatkozást jelent, amely kiemelten megnehezíti az egyes, különálló beavatkozások hatásainak kimutatását. A következőkben egy történeti áttekintés alapján igyekszünk feltárni, hogyan juthatunk el ezekhez az összetett definíciókhoz, milyen kutatások és elméletek alakították az információs szegénységgel kapcsolatos gondolkodást – és milyen üzenete van ezeknek napjainkban. Erre azért is van szükség, mert a definíciókból az is kiviláglik: *aki információszegény* (azaz nem fér hozzá, vagy nem tudja felhasználni a számára releváns információt), *az a legszegényebb*, mert nem lesz képes arra, hogy a különböző élethelyzetekre adekvát, számára előnyös válaszokat adjon.

Fősodorban az információ – és az azzal kapcsolatos deficitek

Az információ mint erőforrás megléte vagy hiánya gyakorlatilag az emberiség egész történetét végigkíséri, ám az információs korszak kezdetével vált igazán hangsúlyossá. Ha elfogadjuk, hogy az USA az 1960-es években vált információs társadalommá, ahol a gazdasági-társadalmi folyamatok fő mozgatórugójává az információ vált, akkor nem meglepő, hogy az „információs társadalom” első angol, 1970-es említésével (Z. Karvalics 2007) egy időben bukkan fel az információs szegénység kifejezés is (Thomson 2006). Thomson bemutatja, hogy a szóösszetételt Edwin B. Parker használta először „*Információs szolgáltatások és tömegkommunikáció*” című előadása során (1970), ami később konferenciaközleményként nyomtatásban is megjelent. Parker alapvetően az információs szakadék növekedésének lehetőségére hívta fel a figyelmet az újabb információs szolgáltatások és technológiák használói és nem használói között.

Szintén alapvetően technikai distinkción alapul Coleman (1972) megközelítése, amely jól megvilágítja a fogalom sokszínűségéből fakadó definíciós nehézségeket: nála ugyanis információs szegénységnek a száz évvel korábbi társadalmi állapotok számítottak, szemben a hetvenes évek elejének „információ-gazdag”, az elektronikus tömegmédiák által uralt korszakával (az információgazdagságnak is léteznek természetesen más megközelítései, mint azt már korábban is láttuk), és egyúttal szorgalmazta a közoktatás felkészítését az információ gazdag környezetben történő működésre. Ennek a gondolatnak a kibontása megtalálható Katzmannál is (1974), aki az információs szakadékra (*information gap*) vezeti vissza az információs szegénység kialakulását. Gondolatmenete szerint az új kommunikációs technológiák növelik a továbbított és az egyének által fogyasztott információ nagyságát. Ennek következtében a technológiák adaptációja után mindenki több információt kap. Mivel az embereknek behatárolt az információfeldolgozási és tárolási kapacitása, miközben a gépeknek ezzel szemben gyakorlatilag végtelen, így azok, akik ezekhez hozzáférnek és megfelelően használják előnybe kerülnek, így az új kommunikáció eszközök és technikák új megosztottságokat generálnak, mielőtt a korábbiak felszámolhatóak lennének. Noha ez a megközelítés számol a használó egyéni képességeivel is, alapvetően a technológiák megjelenését és elfogadását/használatát tekinti a különbségek okozójának.

A tudáskülönbségek megjelenése az infrastrukturális tényezők mellett egy másik megközelítésre, a máig jelentős hatással bíró tudásszakadék (*knowledge gap*) hipotézisére

hívja fel a figyelmet, melyet Tichenor, Donohue és Oilen publikált – szintén 1970-ben. A hipotézis szerint a(z) elektronikus) tömegmédiát által a társadalom számára közvetített információból az iskolázottabbak, a magasabb szocio-ökonómiai státuszúak *sokkal gyorsabban és hatékonyabban építik tovább tudásbázisukat, mint a kevésbé iskolázottak*. Ennek következtében a meglévő különbségek tovább növekszenek, ahelyett, hogy csökkennének. A széles körben elérhető információ tehát nem jelent automatikusan jobban informált társadalmat – viszont a tudásszakadék jelensége azt sem állítja, hogy az alsóbb státuszúak ne profitálnának valamiképpen a több információból⁵, ez azonban relatív helyzetükön érdemben nem változtat. A tudásszakadék kialakulását a hipotézist megalkotók szerint több tényező okozza, leginkább az iskolázottságból fakadó *jobb kommunikációs készségek, a szélesebb és differenciáltabb információs bázis és már meglévő tudás, szélesebb és sokrétűbb társadalmi kapcsolatok, de a használt média jellemzői is* – az iskolázottabbak például (az 1960-70-es évek fordulóján) a nyomtatott sajtót részesítették előnyben a televízióval szemben, a lapoknak pedig más a működési logikájuk, más jellegű híreket, információkat találnak, így a tudás bővítésére is máshogy hatnak.⁶

A tudásszakadék korai irodalmának (egész pontosan 58 szakirodalmi forrásnak) értékelésekor Gaziano (1983) megállapította, hogy a tudásszakadék-hipotézis alapvetően helytálló, ugyanakkor számos egyéb tényező van (például az egyének motivációi, vagy az adott információ hasznosságának megítélése a hétköznapi szempontjából), ami azt befolyásolja, noha az oktatás valóban igen erős hatással van az egyének tudáskészletére, illetve annak bővítésének mechanizmusára. Bonfadelli (2002) ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy Tichenor és munkatársai megállapításai nem általános tudásra, hanem egy adott témára (*domain*) vonatkoztak, de ezen kívül az információ típusa is befolyásolhatja a tudásszakadék állapotát. Ha például valamilyen témában a tudás nem mélyíthető (például tudomást szerezni valamilyen eseményről, választásokról, kiadásokról stb.), akkor abban a tekintetben előbb-utóbb csökken a szakadék az emberek között, de hasonló eredménnyel járhat, ha egy adott témáról az elérhető információk minősége nem, csak mennyisége növekszik. A tudásszakadék felépülésének mechanizmusáról, az oktatás szerepéről, illetve a különbségek kialakulásának *kisgyermek korban történő megelőzésének kiemelt fontosságáról* részletesen ír Neuman (2006). Neuman többek között bemutatja azt is, hogy az 1965-ben indult, hazánkban is ismert és népszerű *Szezám utca* – melyet éppen a gyermekek közötti tudáskülönbségek csökkentésének reményében készítettek – valójában *növelte* a műsort néző gyermekek közötti különbségeket: akik egyébként is felkészültebbek (és jellemzően magasabb státuszúak) voltak, többet profitáltak az adásokból. A tudásszakadék igen termékeny megközelítésnek bizonyult, és számos aspektusa került és kerül elemzésre a mai napig (ezeknek legfrissebb összefoglalásáért lásd Gaziano 2017), a későbbiekben mi is vissza fogunk térni még rá.

⁵ A nyolcvanas években Zukin és Snyder (1984) városi és vidéki térségek összehasonlításában arra jutott, hogy a médiagazdag környezet, azaz egyfajta médiakitettség mindenképpen emeli az egyének információs szintjét.

⁶ Itt érdemes kitérni arra, hogy a szegények (tömeg)médiahasználata ebben az időszakban szintén kutatott területté vált, az egyik első, és talán legtöbbet hivatkozott ilyen vizsgálatokat Greenberg és Dervin végezték (1970), megállapítva, hogy a városi szegények az „átlagos” jövedelműektől eltérően sokkal inkább preferálják a televíziót a nyomtatott sajtóval szemben, a médiummal töltött idejük jóval magasabb és eltérő programpreferenciával is rendelkeznek.

Említettük, hogy az infrastrukturális (hozzáférési) és a humán szempontok mellett az elérhető információk köre is jellemzően a gondolkodás része. Thomson (2006) áttekintéséből kiderül az is, hogy a hetvenes évek közepén több kutatást is készítettett az amerikai Oktatási Hivatal az információs viselkedés témakörében abból a célból, hogy megállapítsák azoknak az információknak a körét, amelyek szükségesek a társadalomban történő boldoguláshoz. Az egyik (Childers és Post 1975) leginkább a hátrányos helyzetű, marginalizált csoportok kapcsán a hiányokat igyekezett feltérképezni, míg a másik (Gotsick et al. 1976) a „tipikus”, hétköznapiakban szükséges információk teljes körét próbálta meghatározni, és azokat a csatornákat, ahol azt el lehet érni. Ezek a kutatások (és a többi hasonló, lásd például Dervin 1976) tehát leginkább normatív szemszögből közelítettek, az infrastrukturális/információtechnológiával kapcsolatos megközelítéshez hasonlóan, de a tartalom felől.

Childers és Post (1975) kiemelt hangsúlyt fektetett a hátrányos helyzetű csoportokra, és illeszkedve a gazdasági szegénységet valamilyen deprivációval összekapcsoló gondolatához, őket információszegények is tekintették (jelentésük címe is ez volt: *'Az információszegények Amerikában'*). Kutatásuk célcsoportjául végül olyan csoportokat választottak, amelyeket megítélésük szerint az akkori társadalmi viszonyaik között leginkább hátrányos helyzetűnek tartottak, vagyis valamilyen szempontból (társadalmi, gazdasági, kulturális, etnikai, fizikai, iskolázottsági) a társadalom többi részéhez viszonyítva depriváltak (szegények, idősek, etnikailag elnyomottak (indianok, spanyol ajkúak, bevándorlók, eszkimók, feketék), elítéltek, látás- és hallási fogyatékkal élők, alacsony iskolázottságúak, munkanélküliek). Áttekintésük során megállapították, hogy *noha az embereknek általában a túléléshez alapvetően ugyanazok az információkra van szükségük, mivel a hátrányos helyzetűek más kezdőállapotból indulnak, ezért az igényeik is mások* (vagyis sokszor már a rajtvonalhoz történő felálláshoz is erőfeszítést kell tenniük).

Childers és Post a hátrányos helyzetűek információs viselkedését a korai irodalom alapján úgy foglalta össze, miszerint sokszor nincsenek tudatában, milyen formális csatornát használjanak egy adott probléma megoldására, ugyanakkor bizonyos problémák tekintetében erősen támaszkodnak ezekre, ha az informális csatornáik nem bizonyulnak hatékonyak. A tömegmédiá szempontjából kiemelt estükben a televízió szerepe, valamint a problémáikat nem információs problémaként érzékelik, nem aktív információkeresők és jellemzően egy olyan informális információs hálózat „rabjai”, amely sokkal alacsonyabb információs szintet képvisel, mint ami egyébként a társadalom többi része számára elérhető (ezek közül néhány jellemző részletes elemzése jelentősen hozzájárult Chatman (1996) információs szegénység elméletéhez, amit a későbbiekben bemutatunk). A szerzők összesen 11 területet azonosítottak a hátrányos helyzetű csoportokkal kapcsolatos dokumentumok elemzése alapján, mint olyat, ahol információs deficit tapasztalható (1. Egészség 2. Otthon és család 3. Vásárlás, fogyasztói ügyek 4. Lakhatás 5. Foglalkoztatás 6. Jóléti programok 7. Jog 8. Politikai folyamatok 9. Közlekedés, utazás 10. Oktatás 11. Rekreáció, szórakozás).⁷

⁷ Hasonló eredményekre jutott a már említett, Gotsick et al. (1976) által végzett kutatás is, ahol az azonosított témakörök a következők voltak: 1. Öregség/öregedés 2. Gyermekek 3. Közösség 4. Oktatás 5. Család 6. Szabadidő 7. Szegénység 8. Otthon 9. Munka 10. Törvények és államigazgatás 11. Pénzügyek, 12. Az egyén és mások 13. Közlekedés

A korai irodalom áttekintésének zárásaként – és mivel az imént már említésre került az információkereső tevékenység, illetve az étellel kapcsolatos problémák információs problémákként történő észlelése – mindenképpen meg kell említenünk azt is, hogy *az információs írástudás kifejezés megszületése is erre az időszakra datálható*, és a Zurkowski (1974) által megteremtett elképzelés (információs írástudó az, aki a megfelelő eszközöket és forrásokat képes használni a hétköznapokban történő problémamegoldás során) jó szintézisét nyújtotta és (a téma szerteágazó és mindig megújuló jellegéből kifolyólag) nyújtja a mai napig (a szegénységgel kapcsolatos legfrissebb áttekintésért lásd Rab és Z. Karvalics 2017).

Thomson (2006) irodalomelemzése azt is megmutatta, hogy az információs szegénység kifejezés a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas évek elején szinte teljesen eltűnt a szakirodalomból, és csak a nyolcvanas évek közepén, egy újabb technikai hullám, a személyi számítógépek térnyerésekor bukkant elő, majd a kilencvenes évek elejétől, az internet megjelenésével addig soha nem tapasztalt megugrás következett, melyben az is szerepet játszott, hogy a Clinton/Gore adminisztráció kiemelt figyelmet szentelt a témakörnek.

Érdemes ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a 80-as, 90-es évek fordulóján és a kilencvenes évek elején született néhány igen fontos elmélet és koncepció az információs szegénységgel kapcsolatban, melyek nem kapcsolódnak szigorúan a technológiai fejlődéshez. Mielőtt rátérnénk az internet és információs szegénység viszonyára, ezekből mutatjuk be a véleményünk szerint legfontosabbakat.

A második hullám: közösségi dimenzió és kapcsolódó elméletek

A kilencvenes évek fordulója igen termékeny volt a különböző társadalomtudományi elméletek megformálása szempontjából, melyek közül számos implicit módon kapcsolható az információs szegénység témaköréhez, de Alfreda Chatman munkássága konkrétan az információs szegénység meghatározásához tett hozzá egy addig kevésbé hangsúlyos dimenziót. Etnográfiai kutatósorozatára építve a szintén a könyvtár- és információtudomány területéről érkező Chatman elsősorban az információ terjedését, használatát vizsgálta azoknak az embereknek a kisvilágában (*small world*), akiket ő információszegényként azonosított (illetve ők maguk is úgy tekintenek magukra, mint akiknek nincsenek olyan információforrásaik, amelyek segíthetnék őket a mindennapi életükkel kapcsolatban (Chatman 1996)). Ez a megközelítés tehát nem az információhoz való hozzáférésre (vagy akár annak feldolgozásának képességére) vonatkozik, hanem egy olyan, az egyén által érvényesnek érzett normarendszerre, ahol nem az információ hiánya az elsődleges limitáló tényező, hanem az egyén percepciója, mely szerint a meglévő források használata nem segít számára az életnek jobbá fordításában, vagy a környezethez való adaptációban, a hatékony, értelmes cselekvésben. A jelenség összefoglalásaként Chatman „elszegényedett életvilágról” (*impoverished life-world*) ír, melyet nem csak gazdasági értelemben vett szegények körében tapasztalt, rávilágítva a kontextus, a szűkebb közösség és annak jellemzőinek, normáinak kiemelt hatására az egyén információgazdálkodására, melyek bizonyos csoportok esetében már a tagság létével jelentős mértékben hozzájárulnak az információs szegénység kialakulásához, illetve fennmaradásához.

Chatman arra a következtetésre jutott, hogy *az információs szegénység nem minden esetben jár együtt a szegénységgel, az anyagi erőforrások hiányával*. Mint azt kutatásainak összefoglalá-

saként, az információs szegénység egy új elméletének megalkotására törekvő tanulmányában megjegyezte (Chatman 1996), először ő maga is evidenciaként tekintett arra, hogy a két tényező minden esetben összefügg⁸, de az antropológiai jellegű terepmunkái során (például egy egyetem gondnokai, vagy egy női idősothton lakói közösségében) azt találta, ez a kapcsolat nem minden esetben szükségszerű vagy determinisztikus. Az elidegenedés és az időpreferencia inkább befolyásolhatják az információs szegénységet, mint a gazdasági tényezők – vagyis *az egyén közvetlen kapcsolati hálója, illetve bizonyos csoportokhoz történő tartozása bizonyos esetekben jelentősen hozzájárul az információs szegénység állapotához*. Chatman gyakorlati példák alapján mutatta be, hogy az elidegenedett környezetben élők, akik úgy érzik, hogy a számukra rendelkezésre álló információforrások nem alkalmasak az életük hatékony alakítására, azok gyanakodva tekintenek a másoktól (kívülállóktól) érkező információkkal szemben, és olyan megtévesztő magatartási mintázatokat alkalmazhatnak, melyek megítélésük szerint fenntarthatják a mindennapjaik fölötti kontroll érzését (Lingel és Boyd 2013). *Az izolációból, a bizalom hiányából és a sebezhetőségből fakadóan tehát olyan védekezési mechanizmusok aktiválódnak, amelyek kívülálló számára érthetetlenek: a látszólag rendelkezésre álló információt éppen azok nem használják fel, akiknek az a legfontosabb lenne*.

Chatman szerint a kívülállók (*outsiders*) és a bennfentesek (*insiders*) közötti dinamika megértése különösen fontos a témakör elemzése során. Ha az utóbbiakat információgazdagokként azonosítjuk, akkor a két világ létezése már önmagában akadály lehet az információkeresésnek és –megosztásnak. A bennfentesek a státuszuknál fogva erősítik az információs szegénységet, mivel nem vesznek tudomást azokról a forrásokról, amelyeket nem ők maguk készítenek, miközben számukra nem világos, az általuk ideális források miért nem azok mások számára is. A kívülállók (esetünkben információszegények, illetve azok csoportjai, közösségei) pedig elutasítják a számukra haszontalanként azonosított információkat és forrásokat, és a kisviláguk információira hagyatkoznak, ahol ráadásul a normák és szokások szabják meg, mi fontos és mi nem az. Chatman egy másik cikkében (Chatman és Pendleton 1995) a már bemutatott tudásszakadék jelensége kapcsán arról is ír, hogy *a tudásszakadék a szegények esetében legtöbbször a tudáshiányról való tudás hiánya* (vagyis az információs írástudás legelső lépésére utal vissza: az információhiány felismerésére). Mivel a problémahelyzetek leginkább a nem megélt, nem tapasztalt dolgokkal kapcsolatos tudásra vonatkoznak, így bizonyos információk az adott körülményekre történő hasznosíthatósága nehezen megítélhető a szegények számára, és nem is ellenőrizhető (hiszen sokszor a környezet sem nyújt kellő visszaigazolást), ezért alakulhat ki az az állapot, ahol a helyzet jobbítására szolgáló, elméletileg rendelkezésre álló információk is kiaknázatlanul maradnak.⁹

Milyen összetevőkből áll ez a védekezési stratégia és mi indokolja az egyes összetevőket? Chatman a korábbi kutatásaira alapozva végül négy tényezőt azonosított, mint az elszegényedett életvilág jellemzőjét:

⁸ Az általa feldolgozott szakirodalomból nem is igazán juthatott más hipotézishez, hiszen, mint korábban láttuk, a két témakör a hetvenes években szorosan összefonódott.

⁹ Az adott körülmények között releváns, megbízható, őszinte kommunikáció és tudás az, ami áthidalhatja ezt a szakadékot. Chatman a közösségi informatikára való utalás nélkül gyakorlatilag annak alapjairól ír (az információs közösségek felismerése, helyi szolgáltatók bevonása stb.), amelynek alapjai szintén a kilencvenes években szilárdultak meg.

- titoktartás (*secrecy*)
- kockázatvállalás (*risk-taking*)
- megtévesztés (*deception*)
- és helyzet-relevancia (kontextus-függőség)

A *titoktartás* a bennfentes/kívülálló megosztottságból következő egyik fontos alaphelyzet, melynek lényege, hogy az egyén saját állapotáról szóló információ titok. A titkolózás célja önmagunk megvédése az esetleges nem kívánt behatásoktól – érkezzen az bármilyen körből. Az információ visszatartása egy szeparációs mechanizmus is, ahogy egy egyén vagy egy csoport bennfentessé teszi saját magát, ugyanakkor ironikus helyzeteket is eredményezhet, mivel bizonyos szituációkban minél közelebb vagyunk valakihez, annál nagyobb lehet az igény bizonyos információk megőrzésére, mivel azok szélesebb körbe történő kikerülése veszélyekkel járhat. Ez magyarázhatja például betegség vagy pénzügyi problémák titkolását akár még családtagok előtt is, és a helyzet eredménye egy olyan állapot, amelyben kívülről úgy tűnik, az egyén nem veszi igénybe az egyébként rendelkezésre álló segítséget. A titok ereje abban rejlik, hogy a külvilág nem tudja felmérni, pontosan milyen az adott élethelyzetünk és viszonyaink. Sokszor előfordul, hogy segítségkérés esetén is kontrolált és szűkített mennyiségű információ kerül megosztásra a külvilággal, remélve azt, hogy az elegendő a probléma megoldására. A *megtévesztés* ennél egy fokkal tovább lép: olyan információkat közöl az egyénről, amelyek nem valósak, vagyis olyan tevékenységekben való részvétel, ami a személyes realitást eltorzítja, gyakorlatilag színészkedésnek tekinthető, célja a személy valós helyzetének elfedése, de nem titkolózás, hanem valótlán információk megosztása révén. Ennek természetesen egyenes következménye, hogy az egyén színlelt állapothoz illeszkedő információk érkeznek annak környezetéből – amelyek irrelevánsak az elfedett, valós problémákra adandó válaszok tekintetében. Az egyén tehát ebben az esetben *akár olyan információt sem használ fel, amely nem csak publikus, hanem számára hozzáférhető is*, de nem akarja a csoport elé tárni igazi állapotát.

Mind a titkolózás mind pedig a megtévesztés célja, hogy megvédje az egyént, aki úgy érzi, bizonyos információk megosztása veszélyforrást jelentene a számára, *kockázatot* kellene vállalnia. Az érzékelt veszélyforrás megítélése, egyáltalán detektálása (különösen közösségi normák viszonylatában) kívülállóként szinte lehetetlen, és ez külső szemlélő számára egyáltalán nem racionális viselkedést eredményez. Ez a felfedezés vezette Chatmant arra, hogy elvesse előzetes feltevéseit a vizsgált, speciális csoportokba tartozó egyének életvilágáról. Chatman azt is feltételezte, hogy ezeknek *a csoportoknak a tagjai egymással bennfentesként viselkednek, ez azonban nem bizonyult helytállónak*, és ez az, ami felhívta a figyelmet az önvédelem és a kockázatok szerepére az információs szegénységgel kapcsolatban.

Ezekből a kiindulópontokból és a terepmunka során tapasztalt példák alapján Chatman hat állítással írta le az elszegényedett életvilágot:

1. Az információszegény emberek önmagukra úgy tekintenek, mint akik el vannak zárva azoktól az információktól, amelyek segítséget nyújtanának számukra a mindennapokban.
2. Az információs szegénység legalább részben kapcsolatban van az osztálykülönbségekkel. Az információszegénység állapotát befolyásolják a kívülállók, akik bizonyos információkhoz való hozzáférést visszatartanak.

3. Az információs szegénységet meghatározzák az önvédelmi viselkedésformák, melyek a társadalmi, közösségi normákra adott válaszok is egyben.
4. Mind a titoktartás, mind pedig a megtévesztés önvédelmi mechanizmusok, melyek a bizalom hiányából fakadnak, mivel az egyén megítélése szerint mások nem érdekeltek vagy nem képesek hasznos információ átadásában.
5. A valódi problémák sok esetben rejtve maradnak, mert az egyén úgy érzi, a gyengeségeinek megosztásával járó negatív konzekvenciák nagyobbak, mint az esetleges hasznok.
6. Az új információ szelektíven kerül be a szegények információs világába, melyet leginkább az befolyásol, hogy mennyire releváns a mindennapokkal kapcsolatos problémák és félelmek megoldásával kapcsolatban, kiemelt tehát a kontextus szerepe.

Felmerül ugyanakkor, hogy a Chatman által vizsgált célcsoportok zárt és egyben elzárt közösségek, vagyis a köreikben tapasztaltak nem, vagy csak részben általánosíthatóak. Az üzenete azonban ezt figyelembe véve is egyértelmű: az információs szegénység megértése (és esetleges kezelése) nem egydimenziós kérdés, az nem egyszerűsíthető le egy, vagy néhány (csoport)jellemzőre, mert az egyének a társadalomban számos, eltérő csoport tagjai lehetnek (akár az „aktív munkakeresők” csoportjától egy falusi népdalkör tagjaiig), ahol mindegyik csoport hatással lehet az információval kapcsolatos viselkedésre.

Részben Chatman munkássága (illetve a hetvenes évek kapcsán már bemutatott taxatív kutatások) ihlették a mindennapokban történő problémamegoldás, a „dolgok” rendjének fenntartásával foglalkozó, az ezzel kapcsolatos elemzések középpontjába az információt állító elméletet, az ELIS-t (Everyday Life Information Seeking), melyet Savolainen (1995) dolgozott ki az 1990-es évek elején.¹⁰ A megközelítés alapja, hogy az emberek életében van a dolgoknak egy elképzelt és elvárt menete („*order of things*”), melyet alapvetően az egyén időhátartása (leginkább a munka és a szabadidő viszonya), a tágan értelmezett fogyasztási modelljei és a hobbijai, szabadidős tevékenységei határoznak meg. Mivel a dolgok rendje nem önmagától történik (azt folyamatosan befolyásolják különböző tényezők), az embereknek a környezet ingereire válaszokat kell adniuk, annak érdekében, hogy visszatérítsék ezt a menetet az elvárt irányba. Ezt hívja Savolainen az élet uralásának (de más szakterületekből kölcsönözve használhatjuk az élet-menedzsment vagy a megbirkózás (*coping*) szavakat is). Noha az élet uralása a szerző szerint is egy meglehetősen grandiózus szöösszetétel, mégis jól utal arra, hogy ez a folyamat ember egész életének koherenciájára döntő hatással van. Az élet menedzsmentje lehet aktív vagy passzív, attól függően, hogy van-e szükség valamilyen változtatásra, vagy nincs. Savolainen megfogalmazása szerint az egyén egy adott kultúrába születik egy adott osztályon belül, amely alapvető modelleket nyújt számára az élet alakítására, melyekben generációs hatás is érvényesül, az otthoni normák és az oktatás nyújtotta keretek mellett.

A hétköznapokban, ha valamilyen zavaró tényező lép fel a dolgok menetére vonatkozóan, akkor az egyén közvetlen visszajelzést kap a különböző problémamegoldó lehetőségek és képességei hatékonyságáról, valamint tapasztalatokat szerez a különböző

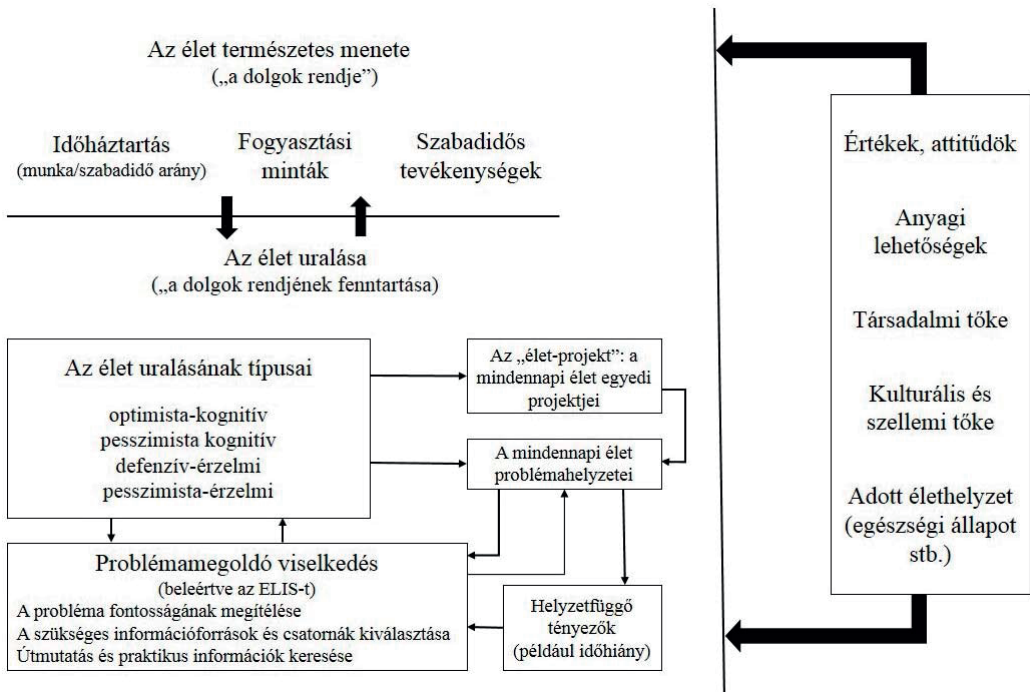
¹⁰ A koncepció gyakorlatilag az élet minden, a munkával nem összefüggő területére kiterjed, Savolainen kiindulópontja is az, hogy míg a munkával kapcsolatos információs viselkedést számos kutatás célozta, az azon kívüli, komplementer világot jóval kevesebb.

információs csatornák és források hasznosságáról, mely visszacsatolásoknak köszönhetően idővel kialakul egy berögződött információ-keresési gyakorlat, a különböző információcsatornák és források relevanciája azok megszokottságán és hatékonyságán alapul a különböző, egyén által megélt szükséghelyzetekben, eltérő helyzetekre eltérő csatornák és szokások rögzülhetnek. Ezek a szokások később sok esetben nem is tudatos reakciók, nem reflektált cselekvések eredményei. Fontos elemzési szempont, hogy az egyének hogyan orientálják magukat problémahelyzetekben, milyen alaphelyzetből kezdenek neki a korrekciónak. Ebből a szempontból Savolainen két tengely (racionalitás és elvárások) mentén egy négyes tipológia felállítását javasolja, ahol a racionalitás alapján kognitív (analitikus és rendszer-szintű) és érzelmi, az elvárások szerint pedig optimista és pesszimista válaszok adhatók.

Ezek kombinációjából négy alaptípus alkotható, amelyekben közül az *optimista-kognitív* életvezetés követője tudatában van és hiszi, hogy a legtöbb probléma megoldható, ha a részletekre fókuszálunk, valamint a leghatékonyabb eszközöket kiválasztjuk egy adott probléma megoldására, azaz a problémamegoldás leginkább egy szisztematikus információkereséssel írható le, különböző forrásokból és csatornákból. A *pesszimista-kognitív* életvezetés az előzőtől abban különbözik, hogy elfogadja azt, a problémák esetleg nem oldhatók meg optimálisan, bár ennek ellenére a problémamegoldás és az ezt szolgáló információkeresés lehet az előzőhöz hasonlóan szisztematikus. A *defenzív-érzelmi* hozzáállás szintén a probléma megoldását feltételezi, ugyanakkor a problémamegoldásban és az információkeresésben az érzelmi szempontok dominálnak, ami megjelenhet abban, hogy az egyén kerüli azokat a szituációkat, amelyekben a bukás kockázata nagyobb, és a valós helyzetfelmérés helyett a vágyak uralkodhatnak. Ez azért is problematikus, mert az érzelmi skála mindkét állapota előfordulhat: helyzettől függően az indokolatlan optimizmus és pesszimizmus is, bár az esetleges kudarcok ellenére alapvetően a pozitív szemlélet az erősebb. A *pesszimista-érzelmi* stílust leginkább a „tanult tehetetlenség” szóösszetétel jellemzi, vagyis az egyén nem bízik a saját képességeiben a mindennapi problémák megoldásában, így inkább egy azokat elkerülő stratégiát választ helyzetének javítása érdekében. A napról-napra élés, a gyors örömök keresése jellemző erre a típusra, míg a szisztematikus információkeresés helyett az érzelmi orientáció és a rövidtávú preferenciák jellemzik a problémamegoldó magatartást.

Az életstílus, az azt fenntartani hivatott alapvető stratégia, valamint az abba illeszkedő adott feladatok és felbukkanó problémák vezetnek el a problémamegoldáshoz, aminek legjelentősebb összetevője az információ gyűjtése, feldolgozása és alkalmazása, azaz a szűkebb értelemben vett információs írástudás és annak ismert lépései, amelyeket különböző, az adott helyzettől függő tényezők is befolyásolhatnak (például nincs idő a megszokott válaszreakciókra). A folyamatot az 1. ábra mutatja be részletesen. Az ábrán az is jól látszik, hogy az egész folyamatra hatással vannak olyan tényezők, amelyeket horizontálisnak tekinthetünk, és a korábbiakban néhányat már érintettünk: ezek az értékek és attitűdök, a gazdasági tőke (a szegénységgel kapcsolatos kiinduló dimenzió), a társadalmi tőke, a kulturális és kognitív tőke (ezt leginkább a tudásszakadék jelenségével hozhatjuk összefüggésbe) és az adott élethelyzet (ilyen lehet az egészségi állapot (például tartós egészségkárosodás)).

Amiért az információs szegénység szempontjából fontos az ELIS-konceptió, az az, hogy megmutatja az egyéni kontextus fontosságát a már említett infrastrukturális, kulturális és közösségi tényezők mellett, a szegénységből történő kitörés, esetlegesen a dolgok egy megváltoztatott rendjében az információ és az információs viselkedés kiemelt szerepét.

1. ábra: A személyes információs tér működése a hétköznapokban az ELIS modell alapján (Savolainen 1995)

Érdeemes itt kitérnünk néhány mondat erejéig Amartya Sen (2003) elméletére, amelyet Boda Zsolt alapján (2007) a *képességeken alapuló életminőség eszméjének* nevezhetünk, és több ponton rokonítható a fejezetben bemutatott elméletekkel, illetve bizonyos mértékben ki is egészíti azokat. Az elmélet a magyarra nehezen lefordítható képességek (*capabilities*) köre épül, amelyeket összekapcsol a működési és létmódokkal (*functionings*), elsősorban az egyén által megtehető és megélhető dolgokkal. Sen megközelítésében az élet minőségét nem csupán az utóbbiak, hanem az értékes működési és létmódokat lehetővé tevő képességek is meghatározzák, melynek eredményeként a különböző életek élésének szabadsága az egyén képességeinek halmazában tükröződik (Boda 2007). A képességszemlélet alapkérdése, hogy *mi az, amit az emberek ténylegesen meg tudnak tenni*, így megközelítésében a szegénység nem pusztán az anyagi javak hiányát jelenti, hanem a ténylegesen megvalósítható cselekedetek és létállapotok szűkösségét (Juhász et al. 2015). Juhász és munkatársainak összefoglalójából az is kiderül, hogy az értékes, valódi cselekvés lehetősége általában két dologtól függ: *az egyén rendelkezésére álló eszközöktől és az átváltási tényezőktől*. Ez utóbbiak sokfélék lehetnek (egyéni, társadalmi, környezeti), és jelentősen befolyásolják, az egyén hogyan tudja a rendelkezésre álló eszközeit valódi cselekvésre váltani. A szegénység így nem egyenlő a jövedelmi szegénységgel, sokkal inkább jelenti a tényleges lehetőségek hiányát, ahol az egyénnek nincs lehetősége számára értékes cselekvések vagy létállapotok elérésére. Juhász és munkatársai (2015) azt is kiemelik Sen

megközelítéséből, hogy a szegénységgel kapcsolatos vizsgálatok általában az alapvető képességekre koncentrálnak (köztük például az írás-olvasás képességére), de a szegénységnek kulturálisan meghatározott képességei is vannak, melyek lehetővé teszik, hogy az egyén a közösség életében részt vegyen, vagy például szegény nélkül jelenjen meg a közösség előtt (Juhász et al. idézik Sen 2003). Talán nem túl merész párhuzamot vonnunk a hatékony cselekvés alapjául szolgáló információs viselkedés, valamint a kisvilág-elmélet és a képességszemlélet között, különösen a kontextus kiemelt szerepe miatt sem, hiszen Sen az átváltási tényezők sokféleségét is hangsúlyozza, egyéntől, közösségtől és sok más tényezőtől függ az eszközök használata.

Az itt bemutatott és néhány más elmélet ellenére azonban a kilencvenes évek információs szegénység szempontjából kétségtelenül egy új technológia megjelenéséről és terjedéséről szóltak.

A digitális szegénység, digitális megosztottság, digitális egyenlőtlenségek – az információs szegénység újabb szegmensei

Az asztali számítógépek és különösen az internet térnyerése a kilencvenes évek első felében ismét ráirányított a figyelmet az információ elérésével kapcsolatos infrastrukturális kérdésekre: az új technológiával kapcsolatos elsősorú kérdés a hozzáférés lehetősége volt, ez dominálta a témakörrel történő, alapvetően dichotóm gondolkodást: akik nem férnek hozzá az új információs és kommunikációs technológiákhoz digitális szegénységben (*digital poverty*) élnek. Ez a megközelítés és szóhasználat manapság is elterjedt (mint arra korábban is kitértünk, különösen széles körben használatban van a fejlődő és fejlett országok viszonylatában), és igen hamar kiegészültek az ezeknek az eszközöknek a használatához szükséges készségekkel is, vagyis a digitális szegénység elsősorban a technológiához kapcsolható hozzáférés és működtetés területét írja le¹¹ (lásd például Barrentes 2007, World Economic Forum 2015), kevésbé szól az információs műveletekről, vagy a mindennapi problémamegoldásról. Igen erős volt a technológiai determinizmus, amit Haider és Bawden (2007) korábban bemutatott kutatása is jól példáz.

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a meglévő egyéni és társadalmi különbségeket egyetlen új technológiához történő egyszerű hozzáférés nem fogja felszámolni, különösen mert az IKT terjedése kapcsán a használat idejében, sokféleségében, intenzitásában és céljában is leképeződtek a korábbi, felhasználók közötti egyenlőtlenségek, nem csak az azokhoz történő hozzáférésben. A kétezres évek fordulóján számos kutatás foglalkozott ezeknek a különbségeknek a feltárásával (például DiMaggio és Hargittai 2001, Mossberger et al. 2003), igyekeztek azokat a technológiai dimenzió túlélve demográfiai, készség és tudásbéli, társadalmi/közösségi és az anyagi különbségek és egyenlőtlenségek irányából magyarázni (a téma magyar recepciója sem váratott sokat magára, lásd például Bognár és Réti 2005, Galács és Ságvári 2008). Nem megosztottságról és szegénységről volt szó ezek után,

¹¹A leginkább ezekre a készségekre használt kifejezés a digitális írástudás, mely az egyre jobban terjedélyesedő információs írástudás egyik összetevője (Rab és Z. Karvalics 2017), bár sokszor zavaró módon szinonimaként kerülnek használatba.

hanem digitális egyenlőtlenségekről (*digital inequalities*¹²), melyeket már az idézett művek is jól adatoltan mutatnak be, és számos más empirikus kutatás támasztotta alá azóta.

Ezekben a gondolatokban a korábban ismertetett tudásszakadék-hipotézis köszön vissza, melynek az internethez való viszonyáról Bonfadelli (2002) írt részletesen, szintén a kétezres évek elején. Az alaphelyzet nem változott: az újabb információs technológiák *közvetlen vagy közvetett módon az egész társadalom minden tagjára pozitív hatással lehetnek, de a magasabb státuszúak ebben az esetben is sokkal gyorsabban és hatékonyabban használják azokat.* Bonfadelli kitér arra, hogy miközben ebben az időszakban inkább a pozitív hangulat uralkodott az internettel kapcsolatban, az erről szóló diskurzusból bántóan hiányoztak a kérelemény, a hangulatot alátámasztó empirikus adatok, amelyek az internet, mint új információs csatorna más csatornákkal szembeni előnyét bizonyították volna a lemaradó csoportok számára, vagy azt, hogy az egyetemes hozzáférés esetén az elérhető információ valóban mindenki számára releváns és könnyen felhasználható lesz. Történt ez annak ellenére, hogy a hagyományos és kutatásokkal már alátámasztott tudásszakadék-hipotézis ennek éppen az ellenkezőjét vetítette volna előre (az analógia ugyanakkor természetesen nem tökéletes, mivel a hagyományos tömegmédiák és az internet nyújtotta információforrások és szolgáltatások között akadnak különbségek). Bonfadelli szerint a tudásszakadék jelentősége az internet korszakában is teljes relevanciával bír, az információáramlás nem egyenletes a társadalmon belül, ennek okaként pedig öt tényezőt azonosít (melyek mindegyik igen szoros összefüggésben van az iskolázottságbeli különbségekkel). Ezek a kommunikációs készségek, az előzetes tudás (korábbi kognitív keretek megléte), releváns társadalmi kapcsolatok, az információ szelektív és aktív keresése valamint elraktározása („normatív” információkeresés), a személyes médiapreferencia és források struktúrája (az információgazdagabb formákat általában az iskolázottabbak használják). Bonfadelli saját adatai azt mutatták, hogy az iskolázottság volt a legerősebb meghatározója a hozzáférésben és használatban tetten érhető különbségeknek, és az azóta elmúlt évtizedben ezek a mintázatok az újabb technológiák (táblagépek, okostelefonok) terjedésében és használatában is megmutatkoztak. Csepeli és Prazsák (2007) rámutatott a digitális egyenlőtlenségek mögött meghúzódó kulturális tényezőkre, míg jelen tanulmány szerzője kisgazdaságok, mezőgazdasági termelők körében végzett felmérése nyomán mutatta ki, hogy a gazdálkodók különböző csoportjai eltérő mértékben birtokolják és használják az internetet, a számítógépet és a mobiltelefonokat, és az iskolázottság hatása (a szakirányú képzésen keresztül) jól nyomon követhető volt az általános használati mintázatokon túl a mezőgazdasági célú használatban is (Csótó 2017).

Ezek a tényezők általánosak, vagy másképpen fogalmazva, nem szituáció-specifikusak, ugyanakkor továbbra sem hanyagolható el a személyes környezet, az egyén preferenciái és kapcsolatai, főleg annak fényében, hogy a digitális egyenlőtlenségek irodalma leginkább az egyén felől közelít a problémákhoz (Hargittai és Hsieh 2013). Nem csak a digitális mediakörnyezetből szerezhető az információk, az egyének személyes információs tere (Z. Karvalics 2012) az általa összeválogatott és preferált forrásokból tevődik össze, amelyek a személyes, személyközi információktól kezdve a legújabb digitális megoldásokig igen sokfélék lehetnek.

¹² A digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos irodalom összefoglalásához lásd Hargittai és Hsieh (2013), az abból fakadó inklúziós politikákról, valamint azok korlátairól és a magyar viszonyokról az Információs Társadalom jelen lapszámában ír bővebben Molnár Szilárd (2017).

Érdeemes még megemlítenünk, hogy az információs szegénység korábban bemutatott cselekvésközpontúsága (vagyis egy adott helyzetben a változtatás képessége az információ felhasználásával) szintén megjelenik ebben az időszakban. Michael Gursteinnek (2003), a közösségi informatika egyik központi figurájának az évezredfordulóról származó megállapítása szerint nem a használat, hanem a hatékony használat a fontos, ami az IKT sikeres *integrálását* jelenti az önálló vagy közösen meghatározott célok megvalósításába. Ezek a gondolatok szép lassan egyre inkább teret nyernek a különböző kompetencia-mérésekben is, elegendő, ha az OECD felnőttek kompetenciáit vizsgáló PIAAC-felmérésére¹³ gondolunk, melynek nem régiben vált részévé a „problémamegoldás technológia-gazdag környezetben” (Problem Solving in Technology-Rich Environments, PSTRE) nevű modul. A modul célja, hogy egy szimulált környezetben az alapvető digitális írástudással már rendelkezők (tehát ezt nem vizsgálja a felmérés, hanem feltételezi meglétét) körében felmérje a hétköznapi problémák (például hogyan küldjünk visszajelzést, ha az interneten rendelt lámpánk nem a kívánt színben érkezik) megoldásának menetét.

A digitális megosztottság egydimenziós voltára figyelmeztettet Potter (2006) is, aki a „csendes zónák” (zones of silence) kifejezés bevezetését szorgalmazza. A csend zónái három fő szempontra hívják fel a figyelmet: 1. A digitális megosztottság rossz oldalán lévők mit szeretnének elmondani az életükről? („hang”) 2. Ki és hogyan hallgatja meg őket? („kommunikáció”) 3. A helyek diverzitása, vagyis a kontextus: egy információszegények gondolt közösség is lehet információ gazdag valamilyen helyi közösségi tudás és annak megosztása szempontjából. Ez a megközelítés hasonló a Chatman által leírt kisvilág-megközelítéshez, melynek szintén központi eleme a kontextus¹⁴, az egyén életvilága. Joggal merül fel a kérdés, hogy a Chatman által izolált, zárt közösségekben leírt, gazdasági tényezők által nem feltétlenül meghatározott információs szegénység, illetve elszegényedett életstílus a hálózati társadalom korában is magyarázóerővel bír-e, amikor a virtuális térben elérhető csoportok, illetve az élethelyzetre adandó releváns válaszok keresésének tere, illetve azok elérhetősége jócskán megnövekedett.

Lingel és Boyd (2013) egy speciális szubkultúra, az extrém testmódosítók (*extrem body modification, EBM*) körében végzett kutatása során szintén a Chatman által felépített modellt használta, ám olyan közegben, amelynek tagjai csak bizonyos szempontból számítanak marginalizáltaknak (mint egy, a társadalom által stigmatizált, bizonyos esetekben akár illegális gyakorlat követőit), míg más megközelítésben (osztály, iskolázottság, digitális írástudás) akár privilegizáltaknak is számítottak. Lingel és Boyd megállapította, hogy míg a korábbi vizsgálatok során a marginalizáció valamilyen átfogó és strukturális ok miatt következett be (szegénység vagy speciális élethelyzet (például idősek otthona, börtön vagy büncselekmény), és az életvilágok fizikai hatáira koncentráltak, az ő kutatásaikban az információszegénység csak az élet egy területére terjedt ki, miközben figyelembe veszi

¹³ <http://www.oecd.org/skills/piaac/>

¹⁴ A kontextus önmagában is kutatások tárgyává vált, például a krízis (családon belüli erőszak) esetén fellépő információs igényeket vizsgálta Westbrook (2008), aki a kontextus kaleidoszkóp-jellegét emeli ki. Más az áldozat, az igazságszolgáltatás és a segítő szociális rendszer szempontjából az információs közeg, míg ezekben a különböző információs világokban történő navigáció fejlett információs készségeket feltételez, miközben azt is biztosítani kell, hogy az ott áramló információk nem kerülnek az elkövetőhöz.

az egyének teljes információs világát (beleértve az online kommunikációt is). Ennek alapján arra a megállapításra jutnak, *hogy az információs szegénységet nem csak az egyének teljes identitására ható gazdasági vagy társadalmi tényezők határozzák meg, hanem az információs szükségletek egy bizonyos szeletére is kiterjedhet, miközben az egyén életének egyéb területein akár információgazdagság is fennállhat*. Megerősítik ugyanakkor, hogy az információs szegénység társas helyzetekben nyilvánul meg és konstruálódik, azt *közösségi dinamikák és normarendszerek is alakítják*, valamint arra is felhívják a figyelmet, hogy élet adott szegmensében szükséges információk társadalmi megítélése is fontos elemzési szempont (Lingel és Boyd 2013).

Összegzés – mennyire szegények az információs szegények?

Az előző fejezetből látható, hogy az IKT széles körben történő elterjedése először újra felhívta a figyelmet a hozzáférés kérdéskörére, majd a használati dimenziók és a tudásszakadék megközelítéséből lezármaztatható, az egyenlőtlenségekre koncentrááló irányzatok kerültek az érdeklődés középpontjába, sok esetben az információs szegénységet a modern technológiához történő hozzáféréssel, vagy használatának különböző aspektusával (intenzitás, diverzitás) megfélelterve. Az előző évtizedekben tapasztaltakhoz hasonlóan ez a logika kibővül a közösségi dimenziókkal¹⁵, melyek egyszerre igyekeznek az egyén környezete, az ott tapasztalt normarendszer és az egyén információs terének szemszögéből megítélni az információ szükséges szintjét, ahol a szükséges szint a hétköznapi kihívásokra adott adekvát választ jelenti: a hatékony információs viselkedés az élet kihívásaira adott válaszokból mérhető le igazán. Az információs szegénység történeti áttekintéséből az alábbi következtetések vonhatók le:

- A hozzáférés bizonyos technológiákhoz önmagában semmilyen garanciát nem jelent az egyenlőtlenségek felszámolása tekintetében (és valamilyen eszköz nem használata sem jelent önmagában információs szegénységet, hiszen az egyének információs tere számos különböző forrásból állhat össze).
- A meglévő egyenlőtlenségeket inkább hangsúlyosabbá teszik a különböző információs technológiák, ennek gyökerei leginkább a tudásszakadék jelenségig nyúlnak vissza. A tudásszakadék jellege miatt annak mérséklésében a megfelelő oktatás kulcsfontosságú, ám ebből is kiemelkedik a kisgyermekkor, amikor olyan hátrányok halmozódhatnak fel, amik később gyakorlatilag behozhatatlanok.
- Az információs szegénység értékelésében kiemelt a kontextus szerepe: az egyének közösségek tagjai, melyek meghatározott normarendszerrel rendelkeznek. Ezek a normák sokszor a kívülállók számára nehezen érthetőek és marginalizált csoportok esetén sokszor látszólag az információs szegénység felszámolása ellenében hatnak, miközben valójában egyfajta status quo fenntartását célozzák.

Az információs szegénység sokszor együtt jár a gazdasági értelemben vett szegénységgel, vagy valamilyen speciális élethelyzettel, de nem köthető kizárólag ezekhez a hely-

¹⁵ Ebből a szempontból kiemelten fontosnak tartjuk a közösségi hozzáféréssel, közösségi informatikával kapcsolatos kezdeményezéseket (Gáspár 2016, Sólyom 2017).

zetekhez és állapotokhoz. Az élet több területén a megfelelő információkhoz hozzáférő és azt használni is képes emberek szintén szembesülhetnek vele a hétköznapjaik valamilyen szegmensében, így lehet egyvalaki ugyanabban az időben információszegény és gazdag az élet különböző területein.

Az információs szegénység bemutatott definícióiban foglaltakra visszatérve, zárásként arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az információs szegénység végeredménye a *cselekvésképtelenség*, illetve az a percepció, hogy az egyén az élet kihívásaira nem tud megfelelő választ adni (ezért is értékelődnek fel a harmadik generációs írástudások, Rab és Z. Karvalics 2017), nagy részben azért, mert úgy érzi, a rendelkezésére álló források nem adnak számára ehhez kielégítő információkat. A műhírek és alternatív tények korában az információs szegénység talán elterjedtebb annál, mint elsőre gondolnánk.

Irodalom

- Barrientes, Roxana, “Analysis of ICT Demand: What Is and How to Measure Digital Poverty?”, in Hernan Galperin and Judith Mariscal (eds), *Digital Poverty – Latin American and Caribbean Perspectives*, Practical Action Publishing, 2007, pp. 29-54. <https://doi.org/10.3362/9781780441115.002>
- Boda Zsolt, „A fejlődés etikájáról”, *Korunk*, 18. évf. (2007) 5. szám., 17–28. old.
<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00125/3172.html>
- Bognár Éva és Rét Zsófia, „A digitális egyenlőtlenségek kulturális vonatkozásai”, in Dessewffy Tibor és Z. Karvalics László (szerk.), *Internet.hu II*, Gondolat-Infonia, Budapest, 2005, 124-152.
- Bonfadelli, Heinz, “The Internet and Knowledge Gaps: A Theoretical and Empirical Investigation”, *European Journal of Communication*, Vol. 17. (2002) Issue 1., pp. 65–84.
<https://doi.org/10.1177%2F0267323102017001607>
- Britz, Johannes J., “To know or not to know: a moral reflection on information poverty”, *Journal of Information Science*, Vol. 30. (2004) Issue 1., pp. 192-204.
<https://doi.org/10.1177%2F0165551504044666>
- Britz, Johannes J., *A Critical Analysis of Information Poverty From a Social Justice Perspective*, Ph.D. thesis, University of Pretoria, 2007. <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/26468/Complete.pdf?sequence=6>
- Chatman, Elfreda A. and Victoria Pendleton, “Knowledge Gap, Information-Seeking and the Poor”, *The Reference Librarian*, Vol. 23. (1995) Issue 49-50., pp. 135-145.
https://doi.org/10.1300/J120v23n49_10
- Chatman, Elfreda A., “The impoverished life-world of outsiders”, *Journal of the Association for Information Science and Technology*, Vol. 47. (1996) Issue 3., pp. 193–206
[https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571\(199603\)47:3<193::AID-ASI3>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571(199603)47:3<193::AID-ASI3>3.0.CO;2-T)
- Childers, Thomas and Joyce E. Post, *The information-poor in America*, Scarecrow Press, Metuchen, NJ, 1975.
- Coleman, James S., “The children have outgrown the schools”, *Psychology Today*, Vol. 5. (1972) No. 9., pp. 72-75., 82.
- Csepeli György és Prazsák Gergő, „Új szegénység”, in Füstös László, Antalóczy Tímea és Hankiss Elemér (Szerk.), *(Vész)jelzések a kultúráról*, MTA PTI, Budapest, 2009.
- Csótó Mihály, “Analysis of smallholder farmers’s ICT-adoption and use through their personal information space”, *Journal of Agricultural Informatics (JAI)*, Vol. 8. (2017) Issue 1., pp. 1-12.
<http://dx.doi.org/10.17700/jai.2017.8.1.345>

- Dervin, Brenda, "The everyday information needs of the average citizen: A taxonomy for analysis", in Manfred Kochen and Joseph C. Donohue (eds.), *Information for the community*, American Library Association, Chicago, 1976, pp. 19-38.
- Diener, Richard, "Information poverty", in Julie M. Hurd and Charles H. Davis (Eds), *Proceedings of the 49th ASIS Annual Meeting*, (ASIS '86), Vol. 23, Learned Information, Medford, NJ, 1986, pp. 69-74.
- DiMaggio, Paul and Hargittai Eszter, *From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use As Penetration Increases*, Working Paper 15, Center for Arts and Cultural Policy Studies, Princeton, NJ, 2001. <https://www.princeton.edu/~artspol/workpap/WP15%20-%20DiMaggio%2BHargittai.pdf>
- Galács Anna és Ságvári Bence, „Digitális döntések és másodlagos egyenlőtlenségek: a digitális megosztottság új koncepciói szerinti vizsgálat Magyarországon”, *Információs Társadalom*, VIII. évf. (2008) 2. szám, 37-52. old.
- Gáspár Mátyás, „Cspikerozásika, ébredj! – avagy új kihívások előtt a közösségi hozzáférés”, *Információs Társadalom*, XVI. évf. (2016) 3. szám, 113-133 old. <http://dx.doi.org/10.22503/inftars.XVI.2016.3.5>
- Gaziano, Cecile, "The Knowledge Gap: An Analytical Review of Media Effects", *Communication Research*, Vol. 10. (1983) Issue 4., pp. 447-486. <https://doi.org/10.1177%2F009365083010004003>
- Gaziano, Cecile, "Knowledge Gap: History and Development", in Patrick Roessler (ed.), *The International Encyclopedia of Media Effects*, Wiley-Blackwell, 2017, pp.1-12. <http://dx.doi.org/10.1002/9781118783764.wbieme0041>
- Gotsick, Priscilla, Sharon Moore, Susan Cotner and Joan Flanery, *Information for everyday survival: What you need and where to get it*, American Library Association, Chicago, IL, 1976.
- Goulding, Anne, "Information Poverty or Overload?", *Journal of Librarianship and Information Science*, Vol. 33. (2001) Issue 3., pp. 109-111. <http://dx.doi.org/10.1177/096100060103300301>
- Greenberg, Bradley S. and Brenda Dervin. "Mass communication among the urban poor", *Public Opinion Quarterly*, Vol. 34. (1970) No. 2., pp. 224-235.
- Gurstein, Michael, "Effective use: A community informatics strategy beyond the Digital Divide", *First Monday*, 2003, Special Issue 8. <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v0i0.1798>
- Haider, Jutta and David Bawden, "Conceptions of "information poverty" in LIS: a discourse analysis", *Journal of Documentation*, Vol. 6. (2007) Issue: 4, pp. 534-557. <https://doi.org/10.1108/00220410710759002>
- Hargittai, Eszter and Yuli Patrick Hsieh, "Digital inequality", in William H. Dutton (ed.), *The Oxford Handbook of Internet Studies*, Oxford University Press, 2013, pp. 129-150. <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199589074.013.0007>
- Harrington, Michael, *A másik Amerika – Szegénység az Egyesült Államokban*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.
- Juhász Judit, Bajmócy Zoltán, Gébert Judit és Málovics György, „Szegénység, képességek, lehetőségek. Szegénységkezelési szempontok Amartya Sen elméletének tükrében”, *Közgazdasági Szemle*, LXII. évf. (2015) 5. szám, 544–564. old.
- Katzman, Natan, "The impact of communication technology: Some theoretical premises and their implications", *Ekistics*, Vol. 38. (1974) No. 225., pp. 125-130.
- Lewis, Oscar, *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*, Basic Books Inc., New York, 1959.
- Lingel, Jessa and Boyd, Danah, "Keep it secret, keep it safe: Information poverty, information norms, and stigma", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 64. (2013) Issue 5, pp. 981–991. <http://dx.doi.org/10.1002/asi.22800>
- McKeown, Anthony, *Overcoming Digital Poverty*, Chandos Publishing, 2016.
- Molnár Szilárd, „A megrekedt magyar modernizáció kiütkeresése a sokrétű digitális megosztottság útvesztőjéből”, *Információs Társadalom*, XVII. évf. (2017) 2. szám, 30-47. old. <http://dx.doi.org/10.22503/inftars.XVII.2017.2.2>

- Mossberger, Karen, Caroline J. Tolbert and Mary Stansbury, *Virtual Inequality: Beyond the Digital Divide*, Georgetown University Press, Washington, DC, 2003.
- Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, *Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014-2020*. <http://2010-2014.kormany.hu/download/b/fd/21000/Nemzeti%20Infokommunik%C3%A1ci%C3%B3s%20Strat%C3%A9gia%202014-2020.pdf>
- Neuman, Susan B., "The Knowledge Gap: Implications for Early Education", in David K. Dickinson and Susan B. Neuman (Eds.), *Handbook of early literacy research, Volume 2*, Guilford Press, New York, 2006, pp. 29-40.
- Norris, Pippa, *Digital divide: civic engagement, information poverty, and the internet worldwide*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Parker, Edwin B., "Information utilities and mass communication", in Harold Sackman and Norman Nie (Eds.), *Information utility and social choice: Papers prepared for a conference sponsored jointly by the University of Chicago*, Encyclopedia Britannica and the American Federation of Information Processing Societies. AFIPS Press, Montvale, NJ, 1970, pp. 51-70.
- Pawley, Christine, "Information literacy: a contradictory coupling", *Library Quarterly*, Vol. 73. (2003) No. 4, pp. 422-52.
- Potter, Amelia Bryne, "Zones of silence: A framework beyond the digital divide", *First Monday*, Vol. 11. (2006) No. 5. <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v11i5.1327>
- Rab Árpád és Z. Karvalics László, „Harmadik generációs információs írástudás-fejlesztés a gyermeki életésélyek javításáért” *Információs Társadalom*, XVII. évf. (2017) 2. szám, 69-77. old. <http://dx.doi.org/10.22503/inftars.XVII.2017.2.5>
- Savage, Noel, "ASIS at Boston: national planning, networking and copyright stir debate", *Library Journal*, Vol. 100 (1975) No. 22, pp. 2303-2305.
- Savolainen, Reijo, "Everyday Life Information Seeking: Approaching Information Seeking in the Context of "Way of Life"", *Library & Information Science Research*, Vol. 17. (1995) Issue 3, pp. 259-294. [https://doi.org/10.1016/0740-8188\(95\)90048-9](https://doi.org/10.1016/0740-8188(95)90048-9)
- Sen, Amartya K., *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest 2003.
- Thompson, Kim M., *Multidisciplinary Approaches to Information Poverty and Their Implications for Information Access*, Ph.D. thesis, Florida State University, 2006.
- Sólyom Barbara, „Digitális esélyegyenlőség – Az eMultiCoop Szociális Szövetkezet”, *Információs Társadalom*, XVII. évf. (2017) 2. szám, 78-90. old. <http://dx.doi.org/10.22503/inftars.XVII.2017.2.6>
- Tichenor, Phillip, George Donohue and Clarice Oilen, "Mass Media Flow and Differential Growth in Knowledge", *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 34. (1970) No. 2., pp. 159-170. <https://doi.org/10.1086/267786>
- Westbrook, Lynn, "Understanding Crisis Information Needs in Context: The Case of Intimate Partner Violence Survivor", *The Library Quarterly*, Vol. 78. (2008) No. 3., pp. 237-261. <https://doi.org/10.1086/588443>
- Wilson, Merridy, "Understanding the international ICT and development discourse: assumptions and implications", *The South African Journal of Information and Communication*, Vol. 3. (2003) Issue 1. <https://doi.org/10.23962/10539/19833>
- World Economic Forum, *Global Information Technology report 2015*. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_IT_Report_2015.pdf
- Yu, Liangzhi, "Understanding information inequality: making sense of the literature on information and digital divides", *Journal of Librarianship and Information Science*, Vol. 38. (2006) No. 4., pp. 229-252. <https://doi.org/10.1177%2F0961000606070600>
- Z. Karvalics László, „Információs társadalom – mi az? Egy kifejezés jelentése, története és fogalomkörnyezete”, in: Pintér Róbert (szerk.), *Az információs társadalom - Az elmélettől a politikai gyakorlatig*, Gondolat-Új Mandátum, Budapest, 2007.

- Z. Karvalics László, „Információs kultúra, információs műveltség – Egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története”, *Információs Társadalom*, XII. évf. (2012) 1. szám, 7-43. old.
- Zukin, Cliff and Robin Snyder, “Passive learning: When the media environment is the message”, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 48. Issue3, pp. 629-638. <https://doi.org/10.1086/268864>
- Zurkowski, Paul G., *The Information Service Environment: Relationships and Priorities. Related Paper 5*. National Commission on Libraries and Information Science, Washington, DC, 1974. <http://eric.ed.gov/?id=ED100391>